

in weelde baden de badkamer in het Nederlandse interieur

De badkamer is een tot nu toe in de vakliteratuur onderbelicht onderdeel van het Nederlandse interieur. Onterecht, zoals Natasja Hogen laat zien in dit boek. Ze beschrijft tientallen prachtige badkamers uit de periode van 1800 tot nu. Veel badkamers zijn speciaal voor dit boek opnieuw gefotografeerd door fotograaf Bert Muller.

Bij de ontwerpers zien we bekende namen als Pierre Cuypers, Berlage en Rietveld naast designers van nu als Richard Hutten en Jurgen Bey. Maar haar overzicht bevat niet alleen luxe badkamers, ook het naoorlogse lavet komt aan bod.

Daarnaast laat Natasja Hogen zien hoe het veranderde denken over hygiëne en de opkomst van de sanitairindustrie ervoor zorgden dat de badkamer van een zeldzaamheid een vanzelfsprekendheid werd.

Dit boek is geproduceerd door Stokerkade cultuurhistorische uitgeverij
in samenwerking met Geberit Nederland

in weelde baden de badkamer in het Nederlandse interieur

Natasja Hogen

in weelde baden de badkamer in het Nederlandse interieur

Inhoud

10	Inleiding			
	Kasteel Heeze	12	Huis Sonneveld	136
	Huis Simon van Gijn	16	Huis Hildebrand	140
	Kasteel Twickel	18	Paleis Soestdijk	142
	Woonhuis Jacob Nienhuys	22	Landgoed Noorderheide	148
	Paleis Het Loo	26	Woonhuis J.H. van den Broek	152
	Kasteel de Haar	30	Robijnhof • Serreburgh • Nederlands Openluchtmuseum	154
	Jachtslot de Mookerheide	40	Naoorlogse uitbreidingsplannen 1950-1970	156
	Woonhuis Nathusius-Rosenthal	42	Koetshuis familie Van Loon	158
	Huis Zonnebeek	46	Woonhuis H.G. Smelt	160
	Jachthuis Sint Hubertus	48	Glanerbruggeweg	162
	Huis Doorn	56	Sociale woningbouw in de jaren 1980	164
62	Een nieuwe ruimte in huis		166	Afwerkingen
	Huis Oranjestein	74	Particulier opdrachtgeverschap in de jaren 1990: de Scheepstimmermanstraat	174
	Het Stroot	76	Van Schijndelhuis	178
	Huis Singraven	78	Villa Berkel	182
	Kasteel Keukenhof	82	Grachtenpand Delft	184
	Rietveld Schröderhuis	86	Woonmachine	186
	Huis Verwolde	88	Herenhuis Zaanstad	190
	Woonhuis Harry Elte	92	Rieteilandhuis	194
	Appartement in de Wolkenkrabber	96	Lloyd Hotel	196
98	Sanitair en sanitairindustrie		Teaching Hotel Château Bethlehem	200
	Landgoed Ewijckshoeve	124	Noten	208
	Huizinghe De Loet	128	Lijst van illustraties	211
	Huis Sybold van Ravensteyn	134	Literatuurlijst	212

Kasteel Twickel

Ambt Delden

in weelde baden • de badkamer in het Nederlandse interieur

Afmeting: 4 x 4 m. Badkamer in het Van Wassenaerappartement.

Het plafond is afgewerkt met parket en gedecoreerd met geometrische motieven en Franse lilies.

Kasteel Twickel stamt uit de 15de eeuw en werd in de eeuwen daarna regelmatig uitgebreid en vernieuwd. Het huidige interieur in Franse en Engelse neostijlen kwam grotendeels tot stand tijdens de grootschalige verbouwingen die plaatsvonden in de periode 1896-1922 onder leiding van de

Engelse architect W.S. Weatherley en de Nederlandse architect M.J. Teunissen (1859-1916).

Drie badkamers werden aangelegd in 1887 en aangesloten op het waterleidingnet dat in 1847-1850 was aangelegd tijdens een verbouwing door R. Hesketh. De badkamer

Het bad en de wastafel in het Van Wassenaerappartement. In het ontwerp van de badkamer zijn wastafel en bad in het decoratieprogramma opgenomen: de houten betimmeringen zijn op elkaar afgestemd. Ook de vloer- en plafondafwerkingen zijn op een gelijke wijze vormgegeven.

Kasteel Twickel

19

ADRES

Twickelerlaan
Ambt Delden
www.twickel.nl

OPDRACHTGEVER

baron Van Heeckeren van
Wassenaer (1858-1936)

DATERING GEBOUW

Oudste delen stammen uit de
15e eeuw, uitbreidingen
volgden tot in 1896

ARCHITECT GEBOUW

o.a. J. Roman, R. Hesketh, W.S.
Weatherley, M.J. Teunissen

DATERING BADKAMER(S)

1887

ONTWERP BADKAMER(S)

G. Jennings, hydraulic and
sanitary engineer
te Londen en Parijs, 1887.
M.J. Teunissen, 1912.

Woonhuis Jacob Nienhuys Amsterdam

Het verzonken bad is opgenomen in een met mozaïektegels en gestileerde bloemmotieven gedecoreerde vloer. De wanden zijn voorzien van houtsnijwerk en geglazuurde wandtegels. De hoefijzervormige bogen staan iets los van de wand om het ruimtelijke effect te vergroten.

Jacob Nienhuys (1837-1927), rijk geworden in de handel in tabak en medeoprichter van de Delimaatschappij, gaf in 1885 aan architect Gerlof Salm en zijn zoon Abraham (1857-1915) de opdracht om het reeds bestaande woonhuis aan de Herengracht

382, dat was gebouwd in Lodewijk XVI-stijl, voor hem te verbouwen. Het pand brandde in januari 1888 echter geheel af, vlak voor de verbouwing was afgerond. Nienhuys zat niet bij de pakken neer en gaf aan Salm de opdracht gaf om een geheel nieuw huis

voor hem te ontwerpen. Dit kon aanzienlijk groter worden omdat hij inmiddels ook het naastgelegen perceel Herengracht 380 had verworven.

Dit huis werd opgeleverd in 1889. De gevels van het woonhuis werden ontwor-

pen in neorenaissance-stijl, met zowel Franse als Duitse invloeden. De interieurs van de binnenruimten zijn, ook volgens het destijds populaire eclecticisme, in diverse neo-stijlen ontworpen.

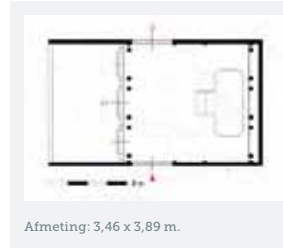
Nienhuys betrok het pand met zijn gezin en dienstbodes in 1891 en woonde er tot 1908.

Een groot deel van het oorspronkelijke interieur is nog intact, waaronder ook de 'Moorse' badkamer op de tweede verdieping.

Het huis is georganiseerd rond een vestibule op de begane grond in het hart van het huis, die op de verdiepingen overgaat in een vide waaromheen de ruimtes zijn gesitueerd. Aan deze vide grenst een monumentaal trappenhuis.

Boven • Detail van het glas in lood in de deuren naar het balkon.

Afmeting: 3,46 x 3,89 m.

Onder • Detail van het wandtegелwerk achter het bad. Te zien zijn de sparingen waar zich de kranen hebben bevonden.

ADRES

Herengracht
Amsterdam
www.niod.nl

OPDRACHTGEVER

Jacob Nienhuys (1837-1927)

DATERING GEBOUW

1888

ARCHITECT GEBOUW

Abraham Salm/Gerlof Salm

DATERING BADKAMER(S)

1888

ONTWERP BADKAMER(S)

Abraham Salm/Gerlof Salm

Kasteel de Haar

Haarzuilens

in weelde baden • de badkamer in het Nederlandse interieur

In opdracht van Etienne baron van Zuylen van Nijevelt van de Haar (1860-1934) ontwierp architect Pierre Cuypers in 1891 op de ruïne van het middeleeuwse kasteel De Haar te Haarzuilens een nieuw kasteel. De baron was geïnspireerd door het Franse kasteel Pierrefonds, dat in 1861 door Viollet-Le-Duc was gerestaureerd.

Hoewel middeleeuws in aanzien voldeed het vernieuwde kasteel aan alle moderne wensen met betrekking tot comfort: zo beschikte het kasteel over uitgebreide installaties voor elektra, centrale verwarming (in enkele gevallen zelfs vloerverwarming) en ventilatie. Veel kamers beschikken over een eigen badkamer en toilet. De badkamers op de Haar worden elk jaar in september door de familie van Zuylen gebruikt. De belangrijkste badkamers van de in totaal dertig badkamers, die van de baron en de barones, bevinden zich op de eerste verdieping en grenzen aan hun slaapkamers. De baron en de barones hadden aparte slaapkamers die door middel van een tussenkamer met elkaar waren verbonden.

De badkamer van de barones, kamer 1.08, heeft een gewelfd plafond, waarbij de decoraties in Lodewijkstijl te zien zijn, naast koppen van gotische fabeldieren op de sluitstenen van het kruisribgewelf.

Kasteel de Haar

Detail van de vuurvergulde wastafelkraan en koperen waskom van het wastafelmeubel.

De badkamer van de barones, kamer 1.08.

ADRES

Kasteellaan
Haarzuilens
www.kasteeldehaar.nl

OPDRACHTGEVER

Baron van Zuylen van Nijevelt

DATERING GEBOUW

Ontwerp 1891, bouw 1892-1912

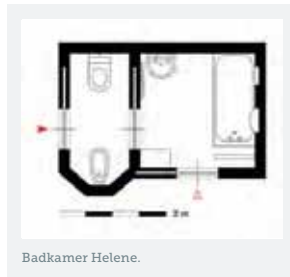
ARCHITECT GEBOUW

P.J.H. (Pierre) Cuypers (1827-1921)
met hulp van zijn zoon Joseph
Cuypers (1861-1949)

In het cassetteplafond zijn ventilatieopeningen verwerkt. Het kleurenschema is bepaald door Berlage en kunstenaar Bart van der Leck. Het kleurenschema in de kamer van Helene beperkt zich tot zwart en wit, aangevuld met een rode tegelvloer en een aantal felrode accenten in het plafond, die ook terugkomen in haar aangrenzende slaapkamer.

De moderne ideeën van het echtpaar Kröller-Müller over wonen kwamen niet alleen tot uiting in de architectuur van het gebouw: in een tijd waarin veel woonhuizen überhaupt nog niet beschikten over een badruimte hadden alle slaapvertrekken in het jachthuis een eigen badkamer, negen stuks in totaal. Op de begane grond bevinden zich in de westelijke vleugel de privévertrekken van Helene, in de oostelijke vleugel die van Anton. In beide vleugels bevindt zich een badkamer, gelegen aan de hal,

In diverse badkamers staan tafeltjes van coromandelhout met een hardstenen blad, naar ontwerp van Berlage.

In de badkamer van Helene bevinden zich naast een wastafel en een toilet en bidet in een afsluitbare ruimte, dit ingebouwde bad, met handdoekradiator, en in de wand verwerkte waskom en zeepbakje.

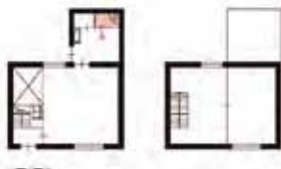
Een wastafel van de firma Sphinx te Maastricht, met kranen van de firma R.S. Stokvis & Zonen uit Rotterdam.

waar elke slaapkamer vaak al in gebruik was. In het standaard ééngezinshuis werd vaak één van de kabinetten op de eerste verdieping gebruikt. Dit indelingsprincipe is nog terug te vinden bij woningen in Tuinwijk-Zuid te Haarlem, opgeleverd in 1922. Hier is de plattegrond opgedeeld in twee beuken, waarbij de keuken en de badkamer zich bevinden in de smalle beuk en de woonkamer en de slaapkamers in de brede beuk, respectievelijk op de begane grond en de eerste verdieping.

In de huizen van de goeude burgers, waar het woonhuis meestal beschikte over meerdere verdiepingen, was het vaak veel eenvoudiger om slaapkamers en kleedkamers op te offeren of slaapkamers te verkleinen om ruimte te creëren. Soms werd het bad of de douche geplaatst in restruimtes zoals bergingen.

In de eerste helft van de 20ste eeuw woonden de meeste mensen in de stad in kleine één-, twee- of driekamerwoningen in 19de-eeuwse bouwblokken. Deze woningen beschikten wel over een wc, meestal in de gangzone, maar het was door ruimtegebrek niet mogelijk om een slaapkamer op te offeren aan een badkamer, als de bewoners hier al behoefte aan hadden. Soms was er een voorruimte voor de wc met een wastafel.

Voorbeeld van de eenvoudige 19de-eeuwse arbeiderswoning, met woonruimte, wasplaats, slaapkamer en zolder. Het privaat bevond zich in de wasplaats. Begane grond en zolder, Hoefkade, Den Haag, 1873.

Vanaf de jaren 1950 werd soms een douche met wastafel ingepast in de hal. Ook werden ruimtes gecombineerd, bijvoorbeeld door het aanleggen van een doucheruimte in de keuken of bijkeuken. Als gevolg hiervan waren deze badkamers meestal klein en niet per definitie op een logische wijze gekoppeld aan de slaapkamers.

Inmiddels beschikken nagenoeg al dit soort woningen over moderne badkamers, ook al zijn ze soms eenvoudig van opzet.

Badkamers in nieuwbouw-woningen

Bij het ontwerpen van een nieuw woonhuis heeft de ontwerper meer vrijheid om de badkamer te plaatsen.

Een aantal factoren is van invloed op de positionering van het vertrek in de woningplattegrond: de *bezinning* van de woning, de waarborging van *privacy*, de *toegankelijkheid* voor de gebruikers en de *gebruiksefficiëntie*. Daarnaast moet het technisch mogelijk zijn om alle benodigde aan- en afvoerleiding naar de badkamer te kunnen leiden.

Verder moest de ontwerper rekening houden met regelgeving, zoals de Woningwet uit 1901 waarin werd verordend dat een toilet niet toegankelijk mocht zijn vanuit de keuken.⁷

Bezinning

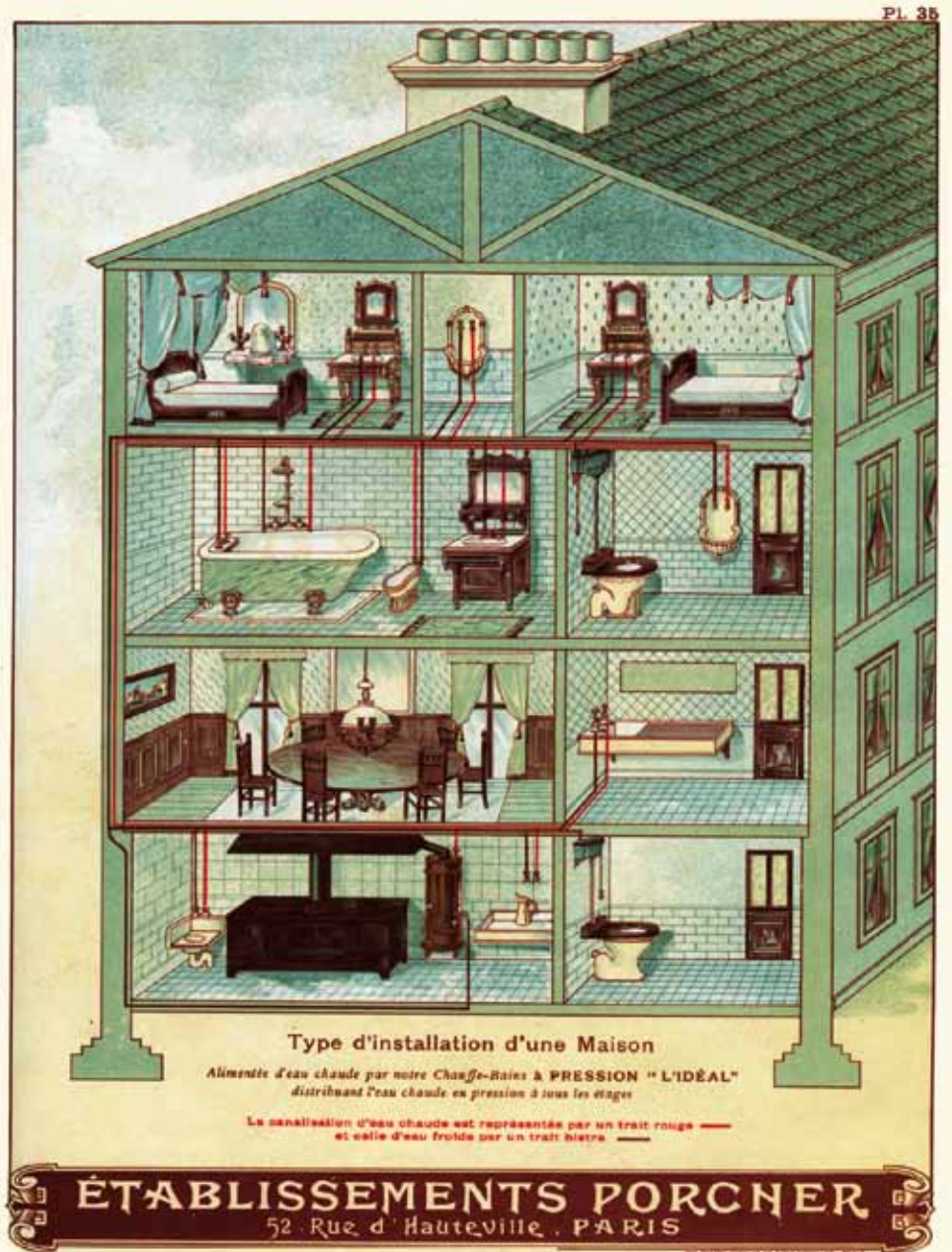
Bij het ontwerpen van de plattegrond is de bezinning van de (verblijfs)ruimtes een belangrijke factor. In een serie boekjes over het ontwerpen en bouwen van woonhuizen uit 1933 beschrijft architect Jan Wils (1891-1972), onder andere bekend van het ontwerp van het Olympisch Stadion in Amsterdam: '(...) op de verschillende tijden van de dag moeten wij ons daar bevinden, waar de zonnestralen ons kunnen bereiken. De voornaamste slaapvertrekken moeten daarom op het oosten liggen en aan die kant van

het huis is ook de plek waar het ontbijt genuttigd wordt. De kamers voor het dagverblijf, de huiskamer, de ontvangkamer, de studeerkamer en eventueel de kinderkamer vinden hun plaats aan de zuidkant. In ons land ligt het etensuur aan het begin van de avond en om die reden ligt de eetkamer weer het gunstigst op het westen. Het trappenhuis en de keuken met de nevenvertrekken vormen de afsluiting naar het noorden en beschermen de woonvertrekken voor den kouden noordenwind.'⁸

Wils heeft het niet over de badkamer. Enerszijds omdat de badkamer in 1933 nog geen vaste positie verworven in de woning, anderszijds omdat het vertrek lange tijd ondergeschikt werd geacht aan de overige vertrekken in het woonhuis. Volgens de redenering van Wils zou de badkamer moeten worden opgenomen aan de noordgevel van de woning, of zelfs inpandig worden geplaatst. Toch waren er ook in de eerste helft van de 20ste eeuw architecten die wel degelijk aandacht gaven aan de positie van de badkamer in de plattegrond. In Huis Hildebrand, naar ontwerp van Gerrit Rietveld en opgeleverd in 1935, bedacht de architect een raam over de volledige breedte van het vertrek, dat zich richtte op de tuin. Dit raam wordt nog eens extra benadrukt door de afronding van het plafond. Architect Harry Elte maakte het brede bandraam in de badkamer in zijn eigen woonhuis uit 1928-1930 zelfs tot een van de beeldbepalende elementen in de voorgevel van het huis.

In deze catalogus van de Franse firma Porcher uit 1899, wordt het verloop van het waterleidingnetwerk voor koud en warm water in de woning uitgelegd. De bron van het warme water, de geiser, bevindt zich op de begane grond van het woonhuis, waarna een warmwaterleiding het water verspreidt naar de verschillende tappunten.

Het woonhuis bevat een wasruimte, een badkamer, twee toiletruimtes en luxe wastafels in alle kamers.

Deze kraan is vormgegeven in de vorm van een zwanenhals. Alfred Stevens, *Het bad*, 1874.

Daarnaast werden kranen vaak vormgegeven in dezelfde thematiek die ook elders bij het sanitair werd toegepast, bijvoorbeeld in de vorm van zwanenhalsen en platte vissentaarten die werden verbeeld in de vorm van de kraanuitloop.

De eerste kranen waren gemaakt van een legering van koper en lood die later werd vernikkeld. Deze vernikkeling is nu vaak weggesleten waardoor het lijkt alsof deze oude kranen van koper werden gemaakt. Koperkleurige kranen werden wel geproduceerd, maar deze werden gemaakt van messing in een legering met zink, tin en lood. Incidenteel werden kranen verzilverd of verguld. Vanaf de jaren 1920 raakte de chromen kraan in opkomst, die nu nog altijd het meest in badkamers wordt toegepast.¹⁰

Een van de badkamers op Huis Singraven, aangelegd in de jaren 1920, bevat een bijzondere badkraan die uitloopt onder de waterspiegel.

Kranen

De toepassing van warm- en koudwaterleidingen maakten het gebruik van kranen noodzakelijk. Kranen, die rond 1850-1860 voor het eerst op de markt kwamen, zorgden voor een vloeiende doorstroming en maakten het mogelijk om de hoeveelheid en de kracht van het water te doseren. Inmiddels is er een groot scala aan mengkranen en thermostaatkranen beschikbaar, maar in de beginperiode waren de meeste kranen van hetzelfde type, met een schroefknop waarbij een (rubber)profiel de wateropening afsloot dan wel opende. Sommige wastafels hadden stopkranen onder de wastafel om de watertoevoer stop te kunnen zetten in geval van onderhoud.

Vanaf 1880 kwamen er nieuwe typen kranen op de markt waarbij de kraan sneller bediend kon worden doordat er minder draaiingen nodig waren om de kraan te openen en te sluiten of kranen die met een hendel in één beweging bediend konden worden.

Aanvankelijk hadden wastafels één kraan voor warm water en één kraan voor koud water, aan beide zijden van de wastafel geplaatst. Bij het bad werd meestal een badkraan toegepast waarbij het water werd gemengd in de kraan en voor warm en koud water een aparte knop aanwezig was. Op de kranen stond meestal op een geëmailleerd embleem aangegeven of het ging om een warm- of koudwaterkraan door middel van een gekleurd vlak of de woorden 'warm' en 'koud', 'hot' en 'cold' of 'froid' en 'chaud'. Hieraan kan nu worden afgelezen uit welk land de kranen afkomstig waren, en vaak stond hier ook de naam van de leverancier op aangegeven. In 1877 was de Britse firma Shanks de eerste die kranen op de markt bracht waarbij water door inlaatopeningen in de badkuip direct in het bad kon stromen, waarbij de inlaatopening zich onder de waterspiegel kon bevinden. Een dergelijke badkraan is te zien in Huis Singraven.⁹

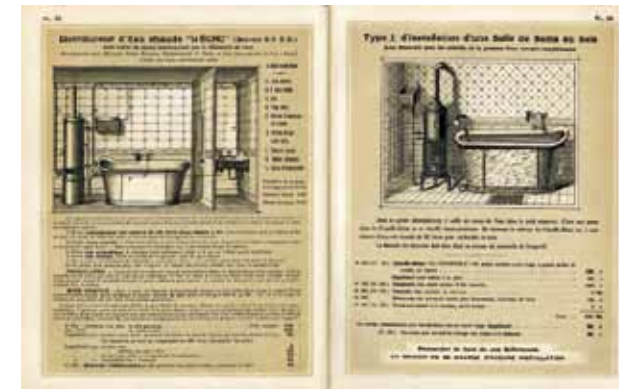

Voorbeeldbadkamer, en losse baden en geisers in de catalogus van de Franse firma Porcher uit 1899. De badgeiser stond opgesteld in de badkamer.

Geisers en boilers

Water werd aanvankelijk verwarmd op open vuur. In de 19de eeuw ging men toestellen ontwikkelen om het water te verwarmen. Deze moesten aanvankelijk met de hand gevuld worden, maar werden later aangesloten op de waterleiding. Hierdoor werd het mogelijk op elk moment van de dag warm water uit de kraan te laten stromen. Deze geisers werden aanvankelijk gestookt met kolen of hout, maar werden naarmate de aanleg van het collectieve gas- en elektriciteitsnetwerk vorderde steeds vaker gestookt op gas en na 1920 ook op elektriciteit. De typische 19de-eeuwse opstelling in de badkamer bestond uit een bad met aan de kop een geiser, waaruit het hete water direct in het bad stroomde. Daarna werd het met koud water aangelengd tot de juiste temperatuur was bereikt. Metalen

In deze catalogus van de firma Etablissements Blanchère zijn vroege opstellingen te zien van bad en geiser. De catalogus stamt waarschijnlijk uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. De geiser links werd gestookt op gas, rechts een geiser gestookt op hout.

De vloer van de badkamer is van granito.

Detail van de badkraan. Op de achtergrond is het bloemmotief in het tegelwerk te zien.

naar de grillige vormen uit de natuur, loopt direct uit in het bad en de waskom, als de tuit van een theepot.

Traditionele kraanuitlopen zijn nergens toegepast, met uitzondering van de douchekop. Het leidingwerk is van koper, maar de kranen hebben eenvoudige messing draaiknoppen. Alle fittingen zijn uitgevoerd in porselein.

De wanden zijn afgewerkt met keramisch tegelwerk gedecoreerd met een gestileerd

bloemmotief. De stengels van de bloemen lijken scheuren in het tegelwerk, die bij nader inzien ontspruiten van die plekken in de badkamer waar water te vinden is. De bloemen in het keramisch tegelwerk zijn ingelegd met koper, dat, net als het leidingwerk, met de tijd zal verouderen en een groenige kleur zal krijgen. De vloeren zijn afgewerkt met granito, aansluitend bij de rest van het huis.

Teaching Hotel Château Betlehem Maastricht

D/Dock ontwierp voor kamer 23 een badkamer die ook functioneert als bibliotheek. In het vertrek, getiteld 'Mind', staat het sanitair opgesteld temidden van de boeken.

Studio Job • Paper Suite. Studio Job ontwierp drie badkamers in het hotel.

In Teaching Hotel Château Bethlehem, open sinds 2010, doen studenten van de Hotel Management School Maastricht praktijkervaring op in het hotelwerk. Voor het ontwerp van 26 hotelkamers, in dit van oorsprong 17^e-eeuwse Château, vroeg ontwerper Henk Vos bekende en minder

bekende ontwerpers om elk drie tot vier hotelkamers voor hun rekening te nemen. Zij kregen veel ontwerpruimte. Opvallend is dat in veel hotelkamers evenveel ruimte is gegeven aan het badgedeelte als aan het slaapgedeelte, waar normaal gesproken de badkamers in hotels veel kleiner zijn.

ADRES

Bethlehemweg 2
6222 BM Maastricht
www.hotelschoolmaastricht.nl

OPDRACHTGEVER

Hotel Management School
Maastricht

DATERING GEBOUW

1392

DATERING BADKAMER(S)

2010

Ontwerp badkamer(s)

Diverse interieurontwerpers